

Kratak izvod

doktorskog rada Vojislava Simanovića izradjenog pod mentorstvom Prof. Dr. Nebojše Novkovića, redovnog profesora Poljoprivrednog fakulteta u Novom sadu. Rad je odbranjen u Novom Sadu 24. februara 2012.

.

MODEL

MULTIFUNKCIONALNOG RAZVOJA PODRUČJA OPŠTINE

ARILJE– R. SRBIJA

MODEL

OF MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF THE COMMUNITY

ARILJE

Key words:

rural areas, multifunctional agriculture, rural development.

Abstract:

Short introduction to the doctoral thesis of Vojislav Simanović elaborated under the mentoring of Prof. Dr. Nebojša Novković, regular professor of the Faculty of Agriculture in Novi Sad. The thesis was successfully defended on February 24, 2012.

The aim of the dissertation research is that through scientific description, analysis of the condition and quality of the available economic potential in Serbian rural areas defines effective model and measures (strategies) for the structural adjustment to multifunctional and sustainable development of rural areas of Serbia, which contribute to economic and social progress. In order to test the general model, based on the same principles (analysis of potential and resources) a model of sustainable multifunctional development of rural areas of the Municipality Arilje will be defined.

Experiences in the field of rural development in our region are modest with insufficiently affirmed issues of systematic changes taking place in Serbia. The Serbian economy is in a long period of social and economic changes that affect agriculture too. The process of transformation and structural adjustment of the economy is a sort of “catching up” with developed economies, but at a low level of economic development. Since then, agricultural and rural policy in Serbia is in constant change. This fact confirms the importance of choice of the concept for further development and creation of all the necessary preconditions for the establishment of economic and market system able to face the upcoming competition.

Rural areas can't build their future on traditional resources and activities, and the concept of a modern, sustainable development requires a new scenario, in order to achieve rural development processes that will launch development of an innovative behavior, in accordance with the social, economic, spatial and environmental factors of development.

Survey results will represent an important basis for the dynamic structure of development and change of economic structure, where agricultural development will not be primarily focused on increasing production, but on the development of products and services that are economically effective and efficient (competitive) and meet the new technical/hygienic and environmental requirements for food safety and attitude towards environmental protection an rural development.

UVOD

Poljoprivreda Srbije ima dugu i poznatu tradiciju, a ruralne oblasti velike kulturne i prirodne potencijale. Kao specifična grana privrede predstavlja dinamičan sistem povezan, ne samo sa ekonomskim, već i političkim, tehnološkim i demografskim okruženjem. Nastale društveno-političke i ekonomske promene u privrednom sistemu sektor poljoprivrede (ili preciznije, ruralna područja) nije mogao da prati, zbog nedostatka koncepcije (od strane agrarne politike) i finansijskih izvora (politički problemi koji su prouzrokovali zatvorenost privrede i nedostatak direktnih stranih investicija). Ovaj sektor je pretrpeo ozbiljne proizvodne, ekonomske i ekološke posledice u niskoj efikasnosti i neadekvatnoj iskorišćenosti (smanjenje kapaciteta u stočarstvu, umanjenje prinosa, opadanje izvoza i povećanje uvoza, povećanje stepena ekološke zagađenosti, dr.).

U ovakvoj situaciji, razvoj poljoprivrede ne sme biti usmeren na vraćanje nivoa kapaciteta, proizvodnje i ekologije, putem intenziviranja postojeće strukture proizvodnje, na nivo iz 80-tih godina prošlog veka, već mora biti orjentisan na **MULTIFUNKCIONALNI**⁵ i održivi razvoj. To znači, definisanje i razradu koncepcije i različitih modela i mera multifunkcionalnog ruralnog razvoja pojedinih regiona u Republici Srbiji.

Predmet istraživanja je područje Arilje na Jugozapadu Srbije.

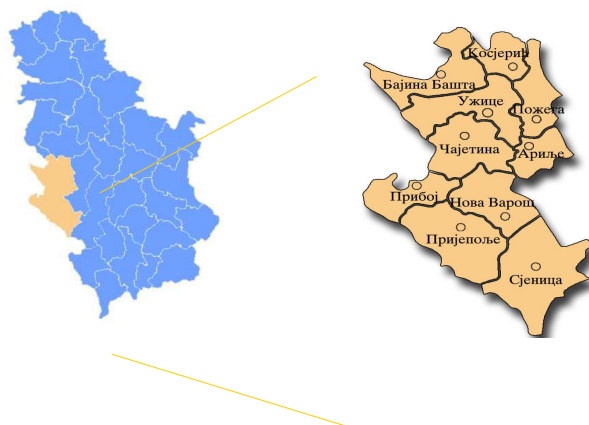
OPIS PODRUČJA ARILJA

Područje opštine Arilje se nalazi u gravitacionom (funkcionalnom) području Užica, kao makroregionalnog centra koji opslužuje preko milion stanovnika i više sistema naselja u Zapadnoj Srbiji (**Slika 1**). Pored Arilja, za koje je predviđeno da se do 2010. godine oformi kao mali grad, u funkcionalnom području Užica se nalaze i gradski centri Požega i Bajina Bašta. Imajući u vidu geografski položaj, saobraćajnu povezanost i funkcionalno - privredne veze, na područje Arilja imaju jak uticaj i naselja iz funkcionalnog područja Čačka, i to prvenstveno Čačak kao regionalni centar, i Ivanjica kao gradski centar.

---

⁵ Pod pojmom «multifunkcionalnosti» ruralnih područja u ovom radu, podrazumeva se mogućnost korišćenja poljoprivrednih resursa, ne samo za proizvodnju hrane, već i razvoj nepoljoprivrednih aktivnosti koji se izražavaju kroz druge namene – funkcije (proizvodnja energije, turizam, zdravstvo, ugostiteljstvo, lov, ribolov, sport, osnivanje i razvoj malih i srednjih preduzeća, itd).

Slika 1 Geografski položaj Opštine Arilje

Opština Arilje se nalazi u zapadnom delu Republike Srbije u slivovima reka Moravice, Velikog Rzava i Malog Rzava. Površina opštine Arilje iznosi 349 km², što je manje od proseka u Republici Srbiji koji iznosi 467,5 km². Ovo je brdsko-planinsko područje sa nadmorskim visinama od 330 metara do 1.382 metra.

Arilje je po površini teritorija najmanja od 10 opština Zlatiborskog okruga, kome po administrativnoj organizaciji pripada. Ona zahvata samo 5,68 % teritorije okruga. U odnosu na republiku Srbiji, opština Arilje zauzima samo 0,4 % teritorije Republike, odnosno 0,62 % njenog centralnog dela (bez Vojvodine i Kosova).

Organizaovanost naselja i najvažnije geomorfološke i druge osobine područja Arilje

Naselje Arilje, koje je administrativno – upravno središte Opštine, nije smešteno u geometrijskom centru teritorije, već se nalazi u severoistočnom delu opštine, na ušću Velikog Rzava u Moravicu. Centar naselja se nalazi na 349 m nadmorske visine. Na ovom mestu se ukrštaju državni putevi prvog i drugog reda (M21/1 i R228), povezani sa mrežom opštinskih puteva, koji Arilju omogućuju vezu sa svim delovima opštinske teritorije.

Na teritoriji opštine Arilje razvila se mreža od 22 naselja, koju čine dvadeset jedno ruralno naselje i jedno naselje urbanog karaktera (Arilje). Većina sela se nalazi na udaljenosti do 10 km od opštinskog centra. Rastojanje između naselja Arilje i najudaljenije tačke u opštini iznosi oko 40 km. Na najvećoj udaljenosti od opštinskog centra su naselja Visoka, Bjeluša, Radoševo i Brekovo.

Geomorfološke karakteristike terena, istorijski i ekonomski uslovi uticali su na tip seoskog naselja, gustinu mreže naselja i na gustinu naseljenosti. Najviše naselja u Opštini, više od 40 %, ima do 25 stanovnika na 1 km². Naselja sa 26-100 st/km² imaju učešće preko 45 % u

ukupnom broju naselja i najveći udeo broja stanovnika u Opštini. Nisku gustinu naseljenosti, imaju uglavnom periferna naselja u brdskim područjima.

Ariljski kraj, u celini posmatrano, pripada brdsko-planinskom području zapadnog dela Srbije. Osnovne karakteristike reljefa područja Arilje su relativno velike razlike u nadmorskoj visini, od oko 330 do 1.382 m. Najveći deo teritorije opštine (oko 70 %) nalazi se između 500-1.000 m.n.v. Teren do 500 m.n.v. se prostire u severoistočnom delu opštine i u pojasu uz reku Moravicu, dok se tereni preko 1.000 m.n.v. prostiru na jugozapadu opštine i zauzimaju svega oko 10 % teritorije opštine.

Ravni, obravniti tereni učestvuju sa oko 20 % u ukupnim poljoprivrednim površinama, odnosno oko 4.000 ha. Pretežne zemljišne površine su na srednje strmim i strmim nagibima. Velika raščlanjenost reljefa, u značajnoj meri, isključuje i otežava upotrebu mehanizacije u poljoprivredi.

Na klimu područja Arilje, utiču velike razlike u nadmorskoj visini, izražen reljef, pravci pružanja planinskih masiva, rečne doline i kotline, geološka podloga, biljni pokrivač, i dr. Zime su relativno suve i pro hladne, proleća sveža, leta topla, jeseni toplije od proleća, ali relativno kratka. Prosečna godišnja temperatura vazduha na području opštine, u zavisnosti od nadmorske visine, kreće se između 8,5 i oko 10 °C. Temperaturna kolebanja su nešto veća u dolinama i kotlinama u odnosu na brdsko-planinske krajeve. Prosečna visina padavina u toku godine je oko 800 mm, od čega je više od 50 % u vegetacionom periodu, što se, sa aspekta razvoja poljoprivrede može smatrati povoljnim. Najviše vodenih taloga, po pravilu, pada u proleće (maj) i u prvom letnjem mesecu (jun). Sušni period se najčešće javlja od polovine jula do kraja avgusta, a samo u ekstremnim godinama, može se pojaviti u maju.

Teritorija opštine Arilje se odlikuje raznovrsnim tipovima zemljišta, koja se značajno razlikuju po litološkom poreklu, sastavu, starosti, dubini aktivnog sloja, mogućnostima akumulacije vode i proizvodnim vrednostima, što se direktno odražava na sadašnji i budući način korišćenja zemljišta. Prema načinu korišćenja, celokupan zemljišni fond opštine Arilje se razvrstava u produktivna zemljišta (poljoprivredno zemljište i šume) koja zauzimaju 96,8 % teritorije (33.438 ha) i neproduktivna zemljišta (kamenjari, zemljišta pod vodom, infrastrukturni objekti i dr.) koja zauzimaju 3,2 % teritorije (1.462 ha). Od produktivnih zemljišta, poljoprivredno zemljište obuhvata 60,2 % (20.126 ha), a površine šuma i šumskog zemljišta 37,8 % (13.184 ha). U strukturi poljoprivrednog zemljišta obradive površine (oranice, bašte, voćnjaci, livade) učestvuju sa 71,5 % (14.393 ha).

Šume i šumsko zemljište na području opštine Arilje zauzimaju površinu od 13.184 ha. Pošumljenost teritorije opštine je oko 38 %. (postoje odstupanja procenjenog i stvarnog stanja zbog obrastanja zapuštenog poljoprivrednog zemljišta i veštačkog pošumljavanja). Ukupna površina šuma i šumskog zemljišta u državnoj svojini na teritoriji opštine Arilje je 3.057 ha, od čega je 96,4 % obraslo šumsko zemljište, dok je 3,6 % neobraslo šumsko zemljište. Šuma u privatnom vlasništvu ima oko 10.200 ha.

Vodne resurse na teritoriji opštine Arilje čine uglavnom čiste i kvalitetne vode. Ovakve vode su pogodne pre svega za vodosnabdevanje, ali je veoma značajan i hidroenergetski potencijal Ariljskog kraja za mogućnost izgradnje i korišćenja energije iz malih hidroelektrana. Na teritoriji opštine Arilje postoje tri veća vodotoka, reke Moravica, Veliki Rzav i Mali Rzav (protok Velikog Rzava i Moravice iznosi oko 8m³/s). Slivovi Moravice i Velikog i Malog Rzava dreniraju šire područje nego što je sama opština Arilje, i čitav prostor je ispresecan mrežom rečica i potoka. Prisustvo viših delova terena uslovljava povećanu kondenzaciju vode u tlu što pogoduje izdašnostima izvora i uopšte prisustvo vode. Područje opštine Arilje raspolaže značajnim količinama pogodne vode za navodnjavanje gajenih kultura i pojenje stoke, što je važan preduslov za unapređenje i povećanje obima i vrednosti proizvodnje. Ograničavajući činioci su nedostatak uređenih vodotokova i neizgrađena mreža sistema za navodnjavanje.

Na teritoriji opštine Arilje nalaze se dva zaštićena prirodna dobra, spomenik prirode Kraški izvor Bjeluška potajnica i prirodna retkost biljna vrsta *Ilex acufolium*, koja imaju status trajne, obavezne namene, i bez odgovarajućeg postupka u skladu sa zakonom, ne mogu se menjati. Zaštićena prirodna dobra, među kojima najviše ima predeonih celina očuvanog biodiverziteta i reprezentativnih hidrografskih objekata, karakteristična su za vizuelni identitet lokacija, nepostojanje velikih industrijskih zagađivača, i očuvan vodni potencijal, zemljišni resursi, biodiverzitet i prostorne i prirodne vrednosti.

Privredni resursi

Privredna struktura Opštine pokazuje da su dominantne delatnosti poljoprivreda i prerađivačka industrija, u okviru koje značajni deo tekstilna industrija, prehrambena industrija, drvoprerada i metalska industrija. Udeo poljoprivredne proizvodnje u realizovanom ND se vremenom blago smanjuje u korist veće zastupljenosti prerađivačke industrije, što se ocenjuje kao pozitivan trend, uvažavajući veći stepen obrade proizvoda, a samim tim i njihovu veću vrednost, koju prerađivačka industrija odbacuje. Ipak, poljoprivreda još uvek dominira u strukturi ND, zahvaljujući pre svega, povoljnim

prirodnim uslovima za njen razvoj, kao i stečenoj tradiciji u proizvodnji određenih poljoprivrednih kultura, pre svega jagodičastog voća i šljiva, po kom je ovaj kraj postao prepoznatljiv (**Tabela 1**).

Tabela 1 Pregled privredne strukture opštine – procentima %

Privredne delatnosti	2003	2004	2005	2006
Poljoprivreda	44	46	44	41
Prerađivačka industrija	30	32	27	35
Građevinarstvo	5	4	6	4
Trgovina	7	8	10	11
Saobraćaj	3	3	5	4
Ostalo	11	7	8	5

Izvor: Zavod za statistiku Srbije

Ovi pokazatelji ukazuju na sliku lokalne privredne strukture, u kom pravcu opštinska uprava treba da reaguje za koncipiranje daljeg razvoja, kako bi stimulisala određene privredne segmente, odnosno delatnosti.

Istovremeno, zaostajanje u odnosu na zabeleženi nivo prosečne stope rasta ND (Narodnog Dohodka) Centralne Srbije i Republike, ukazuju na dalju potrebu jačanja performansi ukupne lokalne ekonomije i unapređenja konkurentnosti privrede Opštine, čime bi se dodatno uticalo na visinu ostvarenog ND, efektuirajući se i na visinu prosečne stopa rasta ND.

Stanovništvo

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, u Opštini Arilje živi 19.784 stanovnika, od čega 34,1 % (6.744) živi u opštinskom centru, prosečna gustina naseljenosti iznosi 56,6 st/km². Prosečna veličina KO (katastarska opšina) je 15,9 km², a prosečan broj stanovnika po naselju je 899, odnosno 592 ne računajući opštinski centar (Centralna Srbija ima prosečno naselje 1.371 stanovnika).

Aktivno stanovništvo čini 51,8 % (10.265) ukupnog stanovništva Opštine, lica sa ličnim prihodom 16,1 % (3.185), dok izdržavano stanovništvo čini 31,9 % (6.323). U strukturi delatnosti aktivnog stanovništva preovlađuje poljoprivreda (45,5 %), zatim slede prerađivačka industrija (27,9 %), trgovina na veliko i malo, opravka motornih vozila, motocikala i predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo (6,7 %), građevinarstvo (3,3 %),

zdravstveni i socijalni rad (3,3 %), obrazovanje (3,0 %), državna uprava, odbrana i socijalno osiguranje (2,5 %), saobraćaj, skladištenje i veze (2,2 %) i dr.

Od ukupnog broja stanovnika Opštine, poljoprivredno stanovništvo čini 5.317 stanovnika, ili 268 % od ukupnog broja. Aktivno poljoprivredno stanovništvo predstavlja radni kontingent od 3.535, ili 17,8 % od ukupnog broja stanovnika Opštine, a 66,4 % od poljoprivrednog stanovništva. Izdržavano poljoprivredno stanovništvo učestvuje u ukupnom broju stanovnika Opštine sa 9 %, što predstavlja 1.782 stanovnika, ili 33,6 % od ukupnog broja poljoprivrednog stanovništva.

Demografska karakteristika opštine Arilje ne idu u prilog daljem socioekonomskom razvoju Opštine. Beleži se tendencija pada ukupnog broja stanovnika, pad nataliteta - stopa prirodnog priraštaja u opštini iznosi -1,6 promila, što je ispod republičkog proseka koji iznosi -1,0 promila, ali je iznad od proseka u regionu. Nepovoljna starosna struktura - populacija na teritoriji opštine Arilje je na nivou duboke demografske zrelosti sa prosečnom starošću stanovnika od 40,3 godine.

Obrazovna struktura stanovništva u opštini Arilje se značajno popravila u poslednjih dvadeset godina. Broj stanovnika starijih od 15 godina, bez završene osnovne škole, smanjio se sa 60 % u 1981. godini na 27 % u 2002. godini. Međutim, obrazovna struktura stanovništva Opštine je nepovoljna u poređenju sa obrazovnom strukturom Republike Srbije i Zlatiborskog okruga. Veće je učešće stanovništva sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, dok je udeo stanovništva sa višim i visokim stepenom obrazovanja (5,9 %) znatno ispod proseka Republike Srbije i Zlatiborskog okruga.

Privredna aktivnost

Opština Arilje, kao najmanja u Zlatiborskom okrugu, sa 5,7 % teritorije, po ostvarenom stepenu ekonomskog razvoja se nalazi na trećem mestu među svih 10 opština Zlatiborskog okruga. Arilje svojim ekonomskim potencijalom doprinosi formiranju narodnog dohotka okruga u proseku sa 10 %. Podatak da u Opštini aktivno posluje oko 1.100 privatnih radnji i preduzeća ukazuje na razvoj preduzetništva i tradicije privatnog preduzetništva među stanovnicima.

Ariljska privreda je pretežno proizvodno-prerađivačka, vrlo raznovrsna, nije usko specijalizovana, prilagodljiva je uslovima tržišta i sa povoljnom vlasničkom strukturom. Dominantne privredne grane su poljoprivreda i prerađivačka industrija (prerada tekstila i

drveta, metaloprerada). U regionu su poznati tekstilni proizvodi iz Arilja, sa zaštićenim žigom kvaliteta "Ariljski tekstil".

Poljoprivreda

U opštini Arilje nije izvršeno bonitiranje poljoprivrednog zemljišta, pa se za potrebe utvrđivanja proizvodne vrednosti zemljišta mogu koristiti samo katastarske klase, što je osnov po kome se određuje proizvodna sposobnost zemljišta za gajenje poljoprivrednih kultura.

Zemljišta prve četiri klase u ukupnim površinama učestvuju sa 3.369 ha, odnosno sa samo 16,74 %, uz velike razlike unutar makrozona i mesnih zajednica. Intenzivni način korišćenja poljoprivrednog zemljišta (oranice, bašte, voćnjaci) u ukupnim površinama poljoprivrednog zemljišta učestvuje sa 50,7 %, dok ekstenzivni način korišćenja (livade, pašnjaci) učestvuje sa 49,3 %. U pogledu intenzivnosti korišćenja poljoprivrednog zemljišta područje opštine Arilje je na samoj granici između intenzivnih i ekstenzivnih načina korišćenja.

Karakteristika upravljanja i korišćenja poljoprivrednog zemljišta je fragmentirana vlasnička struktura, usitnjen i rascepan zemljišni posed (prosečan posed 5-6 ha, od toga 3 ha obradivog zemljišta), visok procenat napuštenih i zaparloženih površina, nisko učešće ravnih i obradivih površina, na kojima je moguća mehanizovana obrada (20-25 %). U strukturi veličine poseda najveće učešće je gazdinstava koja imaju od 1-5 ha poljoprivrednog zemljišta, ili 49,1 % u odnosu na udeo u ukupnom broju poljoprivrednih gazdinstava, a gazdinstava veličine 5-10 ha učestvuju sa 31,4 %.

Od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava (domaćinstvo koje je u vreme popisa koristilo najmanje 10 ari obradivog zemljišta) 1.663, odnosno 46,1 % su gazdinstva čiji prihodi potiču od člana, odnosno od članova gazdinstva koji obavljaju nepoljoprivredna zanimanja. Broj poljoprivrednih gazdinstava u kojima svi prihodi potiču od poljoprivrede je 1.117, ili 31 %, dok mešovita gazdinstva učestvuju sa 19 % (685 gazdinstva). Nije bez značaja, podatak, da su 136 gazdinstava (3,7 %) u kategoriji gazdinstva bez prihoda.

Prepoznatljiva grana poljoprivrede područja opštine Arilje je voćarstvo koje zauzima oko 3.470 ha (19 %) poljoprivrednih površina. Najzastupljenija voćarska kultura po površini je šljiva koja zauzima oko 1.800 ha, sa prosečnim prinosima oko 2,5-3 t/ha. Proizvodnja jabuke se organizuje na oko 750 ha, sa ostvarenim prosečnim prinosom oko 6 tona/ha. Nisko ostvarenje prinosa je posledica starog sortimenta i zasada. U novije vreme je prisutan trend podizanja novih zasada sa naprednom tehnologijom proizvodnje i sortimentom. Po

ekonomskom značaju malina je dominantna, i gaji se na oko 1.500 ha, na kojim se godišnje u proseku proizvode oko 20.000 tona maline, koja se, uglavnom izvozi. Malina se, kao radno intenzivna kultura gaji na celom području Opštine. Na malim, porodičnim zasadima na parcelama prosečne veličine od oko 0,3 ha. U ovu proizvodnju su uključene sve kategorije seoskog i gradskog stanovništva

Ratarska proizvodnja je najvećim delom u funkciji stočarstva, pri čemu se proizvodnja žita konstantno smanjuje. Kukuruz se proizvodi na relativno velikim površinama od oko 1.000 ha, i to pretežno (preko 95 %) kao hrana za stoku. Krmno bilje se proizvodi na oko 66 % poljoprivrednih površina, u iznosu od oko 20.000 t godišnje.

Učešće povrtarstva u ukupnoj biljnoj proizvodnji jedan je od indikatora stepena intenzivnosti poljoprivrede. Područje opštine Arilje spada u veće proizvođače krompira u Republici Srbiji. Proizvodi se oko 10.000 t tržišnih viškova krompira. Krompir se proizvodi na celom području Opštine. Proizvodnja ostalih vrsta povrća na otvorenom i zatvorenom prostoru je naturalno orjentisana za sopstvene potrebe.

Stočarstvo na području opštine Arilje je po vrednosti proizvodnje i ekonomskom značaju na drugom mestu, što nije u skladu sa raspoloživim agroekonomskim i drugim razvojnim uslovima. Nepovoljni ekonomski uslovi poslednjih godina uticali su na smanjenje učešće stočarstva u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Turizam

Turizam kao privredna grana nije znatnije razvijen u opštini Arilje. Ukupno učešće Opštine u turističkom prometu regiona/okruga je ispod 1 %. Turistički promet poslednjih godina pokazuje tendenciju opadanja u pogledu i broja turista i broja noćenja. U planskim dokumentima razvoja primećuje se nedostatak strategije razvoja turizma na opštinskom nivou, nepostojanje turističke organizacije, nedovoljna edukovanost stanovništva o mogućnostima razvoja turizma na ruralnim područjima.

Komunalna infrastruktura

Oština Arilje je sa širim prostorom povezana jedino drumskim saobraćajnicama. Mrežu puteva na području opštine Arilje čine opštinski putevi u dužini od 245,7 km, nekategorisani putevi u dužini od 400 km, državni put drugog reda u dužini od 43 km i državni put prvog reda u dužini od 17,7 km. Gustina putne mreže na teritoriji opštine Arilje iznosi 0,87 km/km² što je više od proseka centralne Srbije i Zlatiborskog okruga.

Ruralna putna infrastruktura još nije razvijena do društveno i ekonomski prihvatljivog nivoa u seokim oblastima. Loš kvalitet puteva i neredovan transport iz ruralnih u urbana područja ima ozbiljne efekte na, kako kvalitet života, tako i na ekonomske aktivnosti u ruralnim područjima. Nedostatak ruralne putne infrastrukture je limitirajući faktor da bi se ojačala poljoprivredna proizvodnja i produktivnost. Loši putevi, takođe ograničavaju obezbeđenje obrazovanja, zdravstvenih i kulturnih usluga.

Područje opštine Arilje upućeno je na snabdevanje električnom energijom i gorivom iz energetskeg sistema Srbije. Instalirana snaga postojećih trafostanica (35/10 kw i 10/0,4 kw) zadovoljava sadašnje potrebe potrošača, ali zbog nedostatka napajanja iz više pravaca nije obezbeđeno kvalitetno i sigurno snabdevanje električnom energijom. Izgradnjom TS 110/35/10 kw Arilje stvorini su preduslovi za sigurno i kvalitetno snabdevanje električnom energijom.

Primarno vodosnabdevanje najvećeg broja potrošača je sa vodosistema "Rzav". Sistemom za vodosnabdevanje opštine Arilje pokriveno je gradsko jezgro i 12 okolnih mesnih zajednica, koje su u neposrednoj blizini grada ili se nalaze u ravničarskom delu opštine (u Zoni naselja Arilje i u Zoni državnog puta prvog reda i reke Moravice). Ovim vodosistemom je obuhvaćeno oko 60 % stanovništva opštine Arilje. Veliki problem predstavlja letnji period kada vodosistem Rzav nije dovoljan i kada dolazi do velikih restrikcija u pogledu vodosnabdevanja. Ostala naselja se snabdevaju vodom sa manjih lokalnih izvorišta koja nisu u gradskom vodovodnom sistemu i koja se nedovoljno kontrolišu. Zbog konfiguracije terena, udaljenosti i male gustine naseljenosti, ta naselja nisu predviđena za priključenje na gradski vodovodni sistem.

Kanalizacioni sistem opštine Arilje je slabo razvijen u zoni naselja Arilje, dok u naseljima Brdsko-planinske zone ne postoji. Gradska kanalizaciona mreža je zajednička za industrijske, fekalne i atmosferske otpadne vode koje se ne prečišćavaju. U gradsku kanalizacionu mrežu sa zbirnim kolektorom nisu uključeni svi delovi sistema, u njemu se sakuplja oko 70 % otpadnih voda iz kanalizacione mreže i one se bez prethodnog tretmana ispuštaju u Moravicu. Pojedini delovi prigradskih naselja imaju zasebne kolektore, tako da se preostalih 30 % otpadnih voda se iz kanalizacionih odvoda bez prethodnog tretmana direktno ispušta u Veliki Rzav ili Moravicu. Na ostalim područjima Opštine ne postoje ni organizovani sistemi za sakupljanje i odvođenje otpadnih voda, kao ni sistemi za prečišćavanje otpadnih voda, već se upotrebljene vode ispuštaju u neadekvatno izvedene septičke jame, napuštene kopane bunare, okolne vodotokove, ili jednostavno na okolni teren.

Telefonska mreža sa područja opštine Arilje pripada mrežnoj grupi Užice. Fiksna telekomunikaciona mreža u opštini Arilje je organizovana preko šest telefonskih centrala. Delovi pojedinih naselja imaju obezbeđen signal fiksne telefonije preko mreža susednih opština. U pogledu opsluženosti telefonskim komunikacijama područje Opštine je sa 43,7 tel./100 stanovnika iznad proseka Republike (30,7). Stepen digitalizacije mreže je zadovoljavajući i iznosi 82,8 %. Međutim, problem predstavlja veoma mali prostorni obuhvat digitalnih priključaka, slabo razvijena mreža optičkih kablova i nepostojanje telefonskih govornica u centrima seoskih naselja.

Društvena aktivnost

Na području opštine Arilje postoje 4 osnovne škole sa ukupno 97 odeljenja i 1.829 učenika, što čini 9,24 % od ukupnog broja stanovnika na teritoriji opštine. Na teritoriji opštine Arilje postoji jedna srednja škola sa 26 odeljenja i ukupno 729 učenika (sa pet područja rada: mašinstvo, elektrotehnika, tekstilstvo-kožarstvo, ekonomija, gimnazija).

Zdravstvena i socijalna zaštita je zastupljena preko Doma zdravlja u Arilju (190 zaposlenih) i zdravstvenih ambulanti u selima Visoka, Bjeluša, Brekovo, Dobrače, Kruščica i Severovo. Seoske ambulante karakteriše neodgovarajuća opremljenost i deficit stručnih kadrova, kao i nedovoljan broj radnih dana (sati).

Na području opštine Arilje zastupljena su raznovrsna kulturna dobra iz različitih vremenskih perioda, koja su proglašena ili uživaju prethodnu zaštitu. Kulturna dobra koja uživaju status prethodne zaštite (evidentirana kulturna dobra) zastupljena su pretežno u vidu arheoloških nalazišta, objekata sakralne arhitekture i narodnog graditeljstva, kao i kulturno-istorijske celine. U okviru kulturnih sadržaja u Opštini su zastupljeni dom kulture, biblioteka, bioskop, omladinski kulturni centar (u gradu) i 13 seoskih domova kulture. Seoske domove kulture uglavnom karakteriše nezadovoljavajuća opremljenost. Objekti za sport i rekreaciju su uglavnom smešteni u gradu, ili u prigradskim seoskim naseljima.

MODEL MULTIFUNKCIONALNOG RAZVOJA OPŠTINE ARILJE

Korišćenje i upravljanje prostorom opštine Arilje, treba da dovede do organizovanog usmeravanja razvoja prostornih potencijala zasnovanih na sinergiji prirodnog, društvenog i privrednog potencijala. Jedini mogući, održivi teritorijalni, strukturalni i funkcionalni, socio-ekonomski razvoj područja opštine Arilje podrazumeva komplementaran razvoj kako urbanih, gradskih i prigradskih naselja, tako i ruralnih sredina brdsko - planinskog područja. Model multifunkcionalnog razvoja opštine Arilje obuhvata:

1. Konsolidaciju i uređenje proizvodnih resursa;
2. Podizanje obrazovnog kapaciteta i kulturnog identiteta;
3. Unapređenje poljoprivredne proizvodnje;
4. Podizanje lokalnih potencijala malih gazdinstava;
5. Poboljšanje pristupa tržištu;
6. Održivi oporavak seoskog prostora;
7. Razvoj lokalnih kapaciteta zajednice i motivacije;

STRATEGIJA IMPLEMENTACIJE MODELA RAZVOJA ARILJA

Polazna osnova sprovođenja politike ruralnog razvoja u opštini Arilje

U strukturi ruralnih područja i ruralnih domaćinstava poljoprivreda čini jedan značajan deo koji je čvrsto povezan s drugim privrednim delatnostima, društvenim i prirodnim okruženjem. Važnost poljoprivrede proizilazi, ne samo iz tradicionalne uloge osiguranja prehrambenih potreba stanovništva, već iz njene uloge u očuvanju ruralnog prostora, ekološke ravnoteže i održanju tradicionalnih vrednosti. Do sada se najveća pažnje usmeravala na poljoprivredne probleme, a ne na sveukupnost ruralnog područja.

Ruralni razvoj uključuje delovanje svih ključnih privrednih sektora u ruralnim područjima, te politika ruralnog razvoja ne može ići u korist samo određenih kategorija stanovništva, npr. poljoprivrednika. Korisnici politike ruralnog razvoja jesu sve grupe stanovnika (poljoprivrednici, preduzetnici, zanatlije, radnici i dr.), odnosno, ona mora biti na korist čitavom društvu.

Povećanje efikasnosti upravljanja resursima

Nameće se potreba, uspostavljanja nove, verodostojne baze podataka o poljoprivrednom i ukupnom zemljištu. Prema procenama, koje su rezultat uvida na terenu, kao i analize pojedinih gazdinstava metodom slučajnog izbora, oranične površine su smanjene za oko 2.000 ha., promenom strukture korišćenja kao i izgradnjom objekata, (stambenih, poslovnih, infrastrukturnih). Takođe, smanjene su i ukupne poljoprivredne površine u korist šuma (oko 1.000 ha), uglavnom pretvaranjem pašnjaka i livada, a značajnim delom i oranica i starih zapuštenih voćnih zasada.

Treba izvršiti bonifikaciju proizvodne vrednosti zemljišta, ocenu ukupne sposobnosti poljoprivrednog zemljišta za gajenje privrednih kultura (plodnost, dubina-odnosno razvijenost profila, klima, nadmorska visina i konfiguracija terena), kao osnov za planiranje i upravljanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta.

Treba obezbediti racionalno gazdovanje poljoprivrednim zemljištem i njegovu zaštitu, uređenjem i korišćenjem na principima održivosti, zaustavljanjem erozije i poboljšanjem prirodne plodnosti zemljišta, eliminisanjem uticaja aerozagađenja i drugih štetnih agenasa iz okruženja na plodnost poljoprivrednog zemljišta i zdravstveni kvalitet hrane.

U šumama u privatnom vlasništvu izvršiti procenu drvene mase, prirasta, bonitiranje zemljišta i snimanje ostalih parametara koji bi mogli doprineti kvalitetnijem pristupu u planiranju uzgoja i eksploatacije.

Poboljšanje obrazovanja i jačanje ljudskog potencijala

Organizovati ogledna dobra i učeničke ekonomije po seoskim školama, pripremiti učenike (nove generacije), za unapređenje pristupa životu i radu na selu. Proizvodi iz navedenih školskih ekonomija bi se koristili u samim školama za ishranu učenika.

Organizovati poljoprivredne ogledne objekte (u svakom selu po jedan za određenu proizvodnju) za sticanje praktičnih znanja i iskustava učenika, mladih poljoprivrednika i povratnika iz gradova. Poželjno bi bilo da to budu ogledne porodične poljoprivredne ekonomije, kao posebni parkovi za prenošenje znanja o poljoprivrednim tehnologijama i inovacijama.

Tradicionalni godišnji seoski vašari, da postanu sajamske manifestacije, prezentacije, promocije, predavanja, kursevi, uz podsticanje takmičenja lokalnog stanovništva, davanje primerenih priznanja i nagrada.

Izgraditi i razvijati mreže aktivnosti koje podržavaju poljoprivrednu proizvodnju visoke prirodne vrednosti, uključujući istraživanja, obuku i savete koji promovišu primenu dobrih praksi, uvođenje inovacija i odgovarajućih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji i preradi prehrambenih proizvoda malih razmera, kao i stalni razvoj i marketing prehrambenih proizvoda i pića.

Prilagođavanje agrarne strukture novim potrebama

Dosada je poljoprivredno zemljište po svojim proizvodnim vrednostima korišćeno za proizvodnju voća (malina, kupina, druge vrste jagodastog voća, šljiva, jabuka, kruška, trešnja i jezgrasto voće), povrća (krompir i druge vrste povrća u otvorenom i zatvorenom sistemu uzgoja) i krmnog bilja za stočnu proizvodnju, sa izraženom prostornom disperzijom kapaciteta za skladištenje i primarnu obradu svežeg voća i povrća, koji su indirektno i stvorili postojeću proizvodnu strukturu.

Postojeća struktura poljoprivredne proizvodnje, sa nedovoljno razvijenom višom fazom prerade i dodate vrednosti su odraz koncepta kojim se ruralna područja svode na prostor za proizvodnju primanih poljoprivrednih proizvoda.

Inteziviranje proizvodnje je neminovno, ali da bi se negativni efekti upotrebe intenzivnih metoda industrijske poljoprivredne proizvodnje i opadanja plodnosti zemljišta umanjili, treba podsticati razvoj integralne poljoprivredne proizvodnje ekonomski isplativih i ekološki prihvatljivih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, u cilju zaštite zdravlja ljudi, životinja, prirode i okoline, te zaštite interesa potrošača.

Zbog težine tranzicionog perioda, veliki broj poljoprivrednika je pred veoma teškim izazovima. Da bi prevazišli ovaj težak period i da nađu svoje mesto na tržištu poljoprivrednih proizvoda, treba da stupe u zadruga i organizacije poljoprivrednih proizvođača.

Prema zemljišnim uslovima i vrednostima proizvodnje, mogu se izdvojiti dve agroekološke zone opštine Arilje:

1. Zona naselja Arilje i magistralnog puta i reke Moravice: voćarstvo, stočarstvo, ratarstvo i povrtarstvo, i
2. Brdsko-planinska zona: stočarstvo, voćarstvo, ratarstvo i povrtarstvo.

U ovim zonama osnovni cilj u budućnosti može biti očuvanje i korišćenje zemljišta usklađivanjem svih interesa u prostoru. Ukupnjavanje zemljišnih jedinica poljoprivrednog zemljišta, konsolidacija (usitnjen i rascepan zemljišni posed, visok procenat napuštenih i zaparloženih površina, nerešeni vlasnički odnosi, staračka domaćinstva), trebaju biti praćeni s agrarno-političkim merama podrške privrednom napretku poljoprivrede.

Očuvanje vitalnosti malih gazdinstava

Nizak nivo razvijenosti područja zahteva spoljne intervencije pokretanja aktivnosti diverzifikacije prihoda, jer lokalni potencijali u selima, najčešće nemaju taj kapacitet. Uz to je nužno i stvaranje sopstvenih, ili lokalnih izvora prihoda, kojima bi se podržale aktivnosti diverzifikacije prihoda i započinjanja nove delatnosti. To je važno za potvrđivanje sopstvenog potencijala, da bi se kandidovalo za spoljne izvore podrške, mikro kredite, subvencije, podsticaje, regres, itd.

Ograničene proizvodne mogućnosti na malim poljoprivrednim gazdinstvima, opadanje relativnog značaja poljoprivrede, zahtevaju alternativne mogućnosti zapošljavanja u ruralnim područjima.

Bliži urbani centri, se oslanjaju na dostupne izvore snabdevanja u svom okruženju, a raste i tražnja za različitim proizvodnim i uslužnim programima. Zato treba računati sa razvijanjem manjih i fleksibilnih pogona za preradu i konzerviranje voća i povrća, saglasno potencijalima izvora sirovina i to u rasponu od poluzanatskih do poluindustrijskih pogona.

Tržišno organizovanje i povezivanje

Treba inicirati povezivanje i udruživanje proizvođača u cilju zajedničkog nastupa na tržištu nabavke i prodaje, marketing, kao i u pristupu izvorima finansiranja, jer postojanje jakih udruženja poljoprivrednih proizvođača i drugih oblika organizovanja jača tržišni kapacitet i pregovaračku poziciju malih proizvođača.

Tržišnu infrastrukturu savremene distribucije poljoprivrednih proizvoda može razviti izgradnja na veleprodajnom nivou. Lokalna uprava opštine Arilje može da se javi u ulozi inicijatora za uspostavljanje saradnje i povezivanje učesnika u lancu proizvodnje i marketinga svežeg voća i povrća kao važnog segmenta poljoprivrednog potencijala opštine i izgradnju logističkog centra za skladištenje i distribuciju, na principima javno-privatnog partnerstva.

Nužno je formiranje mreže zadruga po selima, prilagođenih lokalnim prilikama. Specijalizovane i opšte zadruge omogućile bi koncentraciju proizvoda od malih proizvođača, objedinile nabavku i prodaju, marketing, transfere PDV, lokalnu koncentraciju prihoda i potrošnje; stvorivši uslove za formiranje baze za mikro kreditiranje.

Integralni razvoj seoskog područja

Integralni razvoj seoskog područja, kroz unapređenje seoske ekonomije, disperzije proizvodnje u manje razvojne centre, će korigovati postojeći produktivistički model razvoja. Svaka jedinica lokalne i mesne samouprave mora oceniti, koja je aktivnost prioritarna za zaustavljanje iseljavanja. Opštini Arilje je potrebna strategija seoskog razvoja i održive poljoprivrede da bi podstakla uravnotežen razvoj seoskih oblasti i zajednica, i da bi ublažila strukturne promene u poljoprivredi. Realizacija ekonomskog potencijala poljoprivrede u seoskim oblastima i područjima ne sme biti praćena socijalnom dislokacijom i narušavanjem životne sredine.

Nužno je aktivno uključanje ekološke komponente u sve segmente razvoja i razmeštaja proizvodnih kapaciteta, usklađenih sa resursnom osnovom, kapacitetom sredine, ljudskim potencijalom i održivim razvojem. Problemi kvaliteta životne sredine na pojedinim mikrolokacijama (npr, koncentracija industrijskih objekata u užem gradskom području)

pojačavaju konflikt interesa različitih korisnika prostora (stanovanje, poljoprivreda, industrija), posebno u dolini reke Moravice.

Jedan od prioritetnih ciljeva je obezbeđivanje uslova za ravnomerniji prostorni razvoj opštine, kroz plansko stimulisanje nedovoljno razvijenih delova. To bi umanjilo i zaustavilo negativne demografske tokove, poboljšalo obrazovnu strukturu i smanjilo nezaposlenost. Ravnomerno razvijena seoska područja i poboljšanje uslova života seoskog stanovništva, kroz unapređenje poljoprivredne proizvodnje i infrastrukturnih objekata, zahteva definisanje plansko - razvojnih zona. Te zone bi sprečile zauzeće i prenamenu poljoprivrednog zemljišta. Za plansko - razvojne zone treba uraditi urbanističke planove i komunalno ih opremiti. Razvoj MSP u tim zonama podržati stimulacijama za investitore. Prostornim i urbanističkim planovima ne opredeljavati namenu prostora, već samo uslove za gradnju. Ostaviti preduzetnicima razvoj ideje i programa.

Formiranjem Fondacije za selo podržati mobilizaciju stanovništva, naseljavanje urbanog stanovništva u ruralna područja. Fondacija bi se bavila kupovinom napuštenih imanja, davala u zakup kuće i okućnica i podržavala ukupnjivanje zemljišnih površina. Održavanje napuštenih domaćinstava i zemljišta pod šumom, da se nebi gubila važna obeležja predela i zaštita biodiverziteta, jer napuštene površine obrastaju nepoželjnom vegetacijom.

Mobilizacija kreativnog potencijala

Mobilizacija kreativnog potencijala znači podsticanje saradnje i posredovanja u povezivanju učesnika važnih za ruralni razvoj Opštine, koji žele podržati ostvarenje zajedničke vizije u kojoj stanovnici ruralnih prostora svojim društvenim i privrednim delovanjem pridonose njenom razvoju, te aktivno sudeluju u brizi i očuvanju prostora u kojem žive. U procesu izrade programa i planova, posebno operativnih programa, okupiti i animirati stanovnike lokalnih zajednica, motivisati zajedništvo i saradnju i postaći razvojna razmišljanja.

Treba podržavati partnerstvo javnog, privatnog i civilnog sektora za participativne pristupe i inicijativama koje dolaze iz lokalnih zajednica kao osnovama za održivi ruralni razvoj. Osnovati lokalne centre razvoja Opštine po selima kao mesta individualnoj i zajedničkoj motivaciji i kreativnosti. Postojeće zadružne domove kulture po selima, pretvoriti u centre okupljanja, organizovanja i delovanja lokalnog stanovništva.

Celishodno je pokrenuti inicijativu za izgradnju "Zavičajne kuće" u Arilju sa udruženjem građana iz Beograda koji su poreklom iz Ariljskog kraja. Kuća bi bila mesto okupljanja za ljude koji osećaju pripadnost kraju, nose veliki kreativni potencijal i iskustvo, koje može predstavljati nemerljiv doprinos i podrška razvoju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu istraživanja u ovom radu došlo se do sledećih zaključaka:

Razvoj poljoprivrede ne može biti usmeren samo na intenziviranje postojeće strukture proizvodnje, već mora biti orjentisan na multifunkcionalni i održivi razvoj. To znači, definisanje različitih proizvodnih i uslužnih programa razvoja ruralnih područja. Poljoprivreda ostaje najveći korisnik i potrošač ruralnog prostora, pa je najodgovornija za njegovo stanje.

Samo planiranje celovitog, sveobuhvatnog razvoja manjih prostornih ruralnih celina na načelima održivog razvoja, obezbeđuje uspešnim model oživljavanja i napretka nerazvijenih ruralnih područja.

Koncept ruralnog razvoja (uspostavljanje skladnijeg razvoja poljoprivrede i drugih proizvodnih i uslužnih delatnosti radi optimalnog korišćenja raspoloživih resursa u skladu sa principima održivog razvoja) i multifunkcionalnost, podjednako dobijaju na značaju u zemljama EU i zemljama u tranziciji.

Ruralne oblasti u Srbiji se značajno razlikuju po ekonomskim, socijalnim i demografskim karakteristikama. Migracije, slaba diverzifikacija ekonomskih aktivnosti, ekstenzivna poljoprivreda (kao dominantna ekonomska aktivnost), visoka stopa nezaposlenosti, slaba i nerazvijena infrastruktura, nizak BDP po glavi stanovnika u poređenju sa urbanim oblastima i sve veći pritisak na zagađenja životne sredine, su osnovni problemi ruralne oblasti.

Koncept ruralnog razvoja i strukturnih podsticaja, potrebno je zasnivati na sinergiji zaštite životne sredine, društvenog i privrednog potencijala, lokalnoj tradiciji i posebnosti, individualnoj i zajedničkoj motivaciji i kreativnosti, i partnerstvu javnog, privatnog i civilnog sektora. Za posticanje takvog ruralnog razvoja potrebno je razviti poseban pristup, mere i fondove.

U ovom radu pod multifunkcionalnošću ruralnih područja se podrazumeva korišćenje poljoprivrednih resursa, ne samo za proizvodnju hrane, već i razvoj nepoljoprivrednih aktivnosti koji se izražavaju kroz druge namene – funkcije (proizvodnja energije, turizam, uslužne delatnosti, zdravstvo, ugostiteljstvo, lov, ribolov, sport, osnivanje i razvoj malih i srednjih preduzeća, i dr.). Cilj navedenog pristupa je učiniti ruralne krajeve privlačnima za život. Bez kreiranja i uvođenja novih delatnosti i izvora prihoda izvan poljoprivrede u ruralnim oblastima, nema proširenja mogućnosti zapošljavanja i zaštita ruralnog bogatstva. Diverzifikacija i razvoj aktivnosti imaju važne ekonomske posledice koje će doprineti

ulaganjem u seosku infrastrukturu i stvaranjem boljih uslova života koje će umanjivati potrebu za iseljavanjem, prevenciju depopulacije ruralnog stanovništva.

Novi koncept ruralnog razvoja zasniva se na uzajamnom približavanju lokalnih učesnika u razvoju i stvaranju veza među njima. Osposobljene za sopstvene razvojne inicijative, lokalne zajednice će preuzimati odgovornosti za njihovu implementaciju i biti odgovorne za donošenje lokalnih ruralnih razvojnih strategija i nalaženje sigurnih izvora finansiranja.

Primenom koncepta multifunkcionalne poljoprivrede, koja će poštovati okolinu, ograničava se konflikt između ekonomskog rasta i zaštite prirodne sredine.

Multifunkcionala poljoprivreda u ruralnom razvoju danas upravo podrazumeva međusobnu interakciju uticaja agrarne proizvodnje na ruralni razvoj i obrnuto, uticaj ruralnog razvoja na pokretanje nekih vidova agrarne proizvodnje, koji do tada nisu bili prepoznati. Promocija specifičnih odlika domaćih proizvoda i širenje znanja o dobroj poljoprivrednoj praksi radi očuvanja životne sredine, podsticaj je stvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje u cilju smanjivanja stepena siromaštva i povećanje kvaliteta života u ruralnoj Srbiji, sa posebnom brigom za uključivanje žena, mladih i marginalizovanih grupa.

Dugoročni održivi razvoj ruralnih područja je strateški cilj privrednog razvoja, budući da i drugi ekonomski i društveni sektori imaju veliki uticaj na razvoj ruralnih područja.

Važna je i uloga, kako sitnih, tako i srednjih poljoprivrednih gazdinstava u razvoju ruralne ekonomije i očuvanju ruralnog ambijenta. Opstanak malih gazdinstava uslovljen je diversifikacijom privrednih aktivnosti u pravcu nepoljoprivrednih delatnosti, koje povećavaju ukupnu zaposlenost i dohodak u ruralnoj oblasti.

Ne može se u potpunosti preuzeti gotov sistemski model iz drugih zemalja, kao i upravljačkih metoda i tehnika iz sistema sa sasvim drugim vrednostima i razvojnim ciljevima i organizacionim ponašanjem. Izbor je u sopstvenom struktuiranju efikasnog modela razvoja i koncepta multifunkcionalnog i održivog razvoja ruralnih područja i pravilno kordiniranim strategijama, da se na osnovu multifunkcionalnog pristupa poljoprivredi, obezbedi rast i razvoj specifične proizvodnje roba i pružanja usluga poljoprivredne i nepoljoprivredne delatnosti u skladu sa principima održivog razvoja, a u cilju poboljšanja ekonomskih efekata i obezbeđenja vitalnosti i konkurentnosti ruralnih područja.

Predloženi model multifunkcionalnog razvoja, (izgradnja napredne proizvodne strukture, podizanje obrazovnog i kulturnog identiteta, unapređenje poljoprivredne proizvodnje u ruralnim područjima, podrška razvoju malih gazdinstava, izgradnja tržišne logistike,

očuvanje ruralnih vrednosti, podrška povezivanju interesnih grupa), treba da doprinese preduzimanju sopstvenih mera razvoja politike i prakse podsticanja održivog razvoja ruralnih područja.

U pogledu modela budućeg razvoja, Srbija treba da se opredeli za koncept razvoja održive poljoprivrede, koji poljoprivredu stavlja u znatno širi kontekst od njenog značaja u pogledu samog doprinosa BDP. Za osnovno polazište uzima se višestruka uloga poljoprivrede koja ima funkciju održivog ruralnog razvoja, funkciju očuvanja životne sredine i dugoročno održivog gazdovanja resursima, ekonomsku funkciju, funkciju podrške razvoju turizma, socijalnu, prehrambenu i kulturnu funkciju (kroz očuvanje tradicije i kulturnog nasleđa na selu).

Mere i akcije neophodne za primenu definisanog modela, podrazumevaju promenu modela ekonomskog rasta i razvoja zasnovanog na rastu domaće potrošnje i uvoza. To je investiciono i izvozno orijentisani model privrednog rasta. On podrazumeva odgovornu upotrebu javnih resursa, poboljšanje i unapređenje obrazovnih programa i praktične obuke u ruralnim područjima, povećanje konkurentnosti poljoprivrednog sektora, održavanje najvećeg mogućeg broja ruralnih domaćinstava na selu, funkcionalnu povezanost trgovačkih sistema za podršku, valorizaciju ruralnog karaktera i nasleđa i kreiranje okoline za podršku.

LITERATURA

- Bogdanov Natalija (2007): *Mala ruralna domćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, UNDP, Ministarstvo PŠV, Beograd
- Vlada Republike Srbije i UNDP (2006): *Strategija održivog razvoja Srbije*, Beograd
- Vlada Republike Srbije, (2006): *Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012. godine*, Beograd.
- Ekonomski institut (2007): *Analiza socio-ekonomskog razvoja opštine Arilje*, Beograd.
- Janković, D. (2005): *Perspektive ruralnog razvoja Srbije*, Tematski zbornik : Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, IEP, Beograd
- Marinković, I. (2005): *Analiza konačnih rezultata popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2002.*, Stanovništvo 1-4, Beograd.
- MPŠV (2005): *Strategija razvoja poljoprivrede Srbije*, Beograd.
- Popović G. (2004): *Evropska iskustva u primeni koncepta ruralnog razvoja*, Ekonomika poljoprivrede, br. 1-2, Beograd
- Prostorni plan opštine Arilje – Strategija razvoja planskog područja, (2007): JP "Direkcija za izgradnju", Arilje.
- Radmanović D., Nikolić Marija. i saradnici (1998): *Redefinisanje planinskog područja Srbije i osnove programa razvoja poljoprivrede*, IEP, Beograd
- Republički Zavod za razvoj (1996): *Put ka skladnijem regionalnom razvoju, politika, prioriteti, podsticaji*, Beograd
- Republički Zavod za razvoj (2009): *Izveštaj o razvoju Srbije 2009*, Beograd

- Simanović, V. (2011): Multifunkcionalnost ruralnih područja – doktorska disertacija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Simanović, V., Novković, N. (2011): Model multifunkcionalnog razvoja ruralnih područja Srbije, Zbornik radova međunarodnog naučnog simpozijuma agronoma, AGROSYM 2011, Poljoprivredni fakulteti Istočno Sarajevo i Zemun, Jahorina,
- Skupština opštine Arilje (2005): Strategija ekonomskog razvoja opštine Arilje 2006-2015, USAID-program podrške lokalnom ekonomskom razvoju, IRD – Međunarodna organizacija za pomoć i razvoj, Arilje.
- Skupština opštine Arilje (2007): Program razvoja opštine Arilje, Programa podrške opštinama koju finansira Vlada Švajcarske preko Švajcarske agencije za razvoj i saradnju, Arilje
- Skupština opštine Arilje (2011): Nacrt prostornog plana Arilje, JP "Direkcija za izgradnju", Arilje.
- Trbović Ana, Crnobrnja, M. (2009): *Efekti integracije Srbije u Evropsku uniju*, Univerzitet Singidunum, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (1989): Rural non-farm Income in Developing Countries, Rome
- Cifrić I. (2003): *Ruralni razvoj i modernizacija - prilog istraživanju ruralnog identiteta*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb
- Šomodi, Š., Karolina, Kajari. (2004): *Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj*, časopis Ekonomika poljoprivrede, vol. 51, br. 3-4, Beograd
- Šomodi Š. (2005): *Neke karakteristike multifunkcionalne poljoprivrede*, časopis Agroekonomika, br. 34-35, Novi Sad